

REALISMO, GUERRA FRÍA E REIFICACIÓN DA HISTORIA. A VISIÓN HISTÓRICA DA TEORÍA REALISTA DAS RELACIÓNS INTERNACIONAIS

Xavier R. Madriñán*
 Instituto Rosalía de Castro
 Santiago de Compostela

Aínda que a palabra *sorpresa* podería identificar dun modo adecuado a reacción que no mundo suscitou o discurso político reformista de Mikhaíl Gorbachov dende que accedeu ó cumio do poder na Unión Soviética, en 1985, parece necesario recorrer a unha denominación moito máis drástica, aplicando quizais a palabra *desconcerto*, para representalo sentimento xeneralizado ante as medidas específicas en que se concretou a política de *perestroika* no eido das relacións exteriores. *Desconcerto* polo inesperado do xiro e pola entidade dos cambios introducidos polo novo líder da URSS, que, se é verdade que en campos coma o económico, o da integración nacional ou incluso o da política xeral non pasaron a miúdo da pura retórica deixando inafectada a natureza do sistema, na esfera da política exterior supuxeron unha auténtica revolución con respecto ás pautas do comportamento soviético tradicional da Guerra Fría.

Non é estraño que causasen confusión os contidos do que pronto empezaría a ser coñecido como “novo pensamento”. Aplicado como principio orientador dunhas relacións internacionais que a URSS propoñía agora fundar máis na cooperación que na confrontación cos vellos inimigos do Oeste, buscando o acordo sobre uns valores universais que permitisen obvia-las diferencias ideolóxicas e construír un mundo de paz baseado no rexeitamento do uso da forza e na revolucionaria idea —absolutamente rupturista coa liña tradicional da acción exterior das dúas superpotencias— dunha “seguridade común”, nacida do entendemento de que só a seguridade internacional podía garanti-la seguridade nacional. E aínda maior sería o asombro ó comprobar que o novo discurso do liderado soviético se traducía non só en conceptos como “suficiencia razoable” ou “defensa suficiente”, como autorreguladores da capacidade militar da URSS, senón que esta se reducía de

* Catedrático de Xeografía e Historia.

modo real por aplicación dunha política unilateral ó efecto.

Na tan asentada mentalidade da Guerra Fría non podía senón sorprendelo ofrecemento dunha negociación xeral con Estados Unidos para a redución das capacidades militares de ámbolos países, pero tiña que causar estupor a sucesión de medidas de iniciativa propias que minguaban a potencia defensiva da URSS, como a moratoria unilateral de probas nucleares, o anuncio da retirada —cuantificada nos seus detalles— de forzas soviéticas dos países aliados da Europa Oriental, o compromiso de redución dos seus propios efectivos militares ou o desmantelamento de parte das súas armas nucleares tácticas¹.

Fosen a consecuencia directa dos camiños abertos pola política gorbachoviana, fosen o resultado inevitable de procesos de maior amplitude derivados das insuficiencias que xa viña arrastrando o sistema soviético, e que, precisamente, Gorbachov pretendería corraxir co seu frustrado proxecto de reestructuración, os acontecementos con que culminou o seu mandato entre 1989 e 1991 —retirada da Europa do Este, unificación alemana, disolución do Pacto de Varsovia e desintegración da URSS— confirmaron aquela sensación de desconcerto á que aludiamos. Desconcerto na propia

Unión Soviética, nos Estados Unidos, na clase política dos países occidentais, nos seus medios de comunicación, na súa opinión pública e desconcerto tamén nos círculos académicos que en Occidente estudiaban as relacións internacionais, incapaces sequera de suxerir uns poucos anos atrás a posibilidade de que se desenvolvese semellante curso dos acontecementos.

A sensación de fracaso e de inutilidade que os sucesos de 1989-91 provocaron en boa parte dos practicantes da ciencia que se ocupa do estudio das relacións internacionais manifestouse en dous campos ben concretos. Por un lado, no terreo do estrictamente académico, pois o desmantelamento da URSS e o modo en que se produciu —de maneira inesperada, a velocidade acelerada e, en xeral, con carácter pacífico— contradecía os supostos sobre os que se construíra a disciplina nos anos posteriores a 1945. Por outro, aqueles dramáticos cambios parecían botar por terra o prestixio dos moitos estudiosos que, nesas catro décadas, consolidaran unha nova dimensión para os profesionais da materia, convertidos en cotizados expertos, asesores e conselleiros dos principais dirixentes políticos mundiais.

O desmentido das súas previsións pola realidade dos feitos, a súa incapacidade para albisca-lo que

¹ Sobre o "novo pensamento" e a redución da capacidade de defensa soviética pode verse Carlos Taibo, *Las fuerzas armadas en la crisis del sistema soviético*, Madrid, Los Libros de la Catarata, 1993, pp. 207-246.

sucedería, quebrou os lazos que se foran establecendo entre a academia e os centros de poder. ¿Cal podía se-la súa credibilidade como axentes consultores e promotores de orientacións concretas de política exterior? O descrédito cubriu a toda a caterva de intelectuais que se integraran no corazón dos centros de toma de decisión máis importantes do planeta. ¿Que valor terían, por exemplo, aqueles antes tan solicitados *sovietólogos*, os autoproclamados iniciados nos arcanos dun mundo do que, supostamente, só eles estaban en condicións de interpreta-los sinais que emitía, tan confusos para o común dos mortais?

En calquera caso, a ruptura da que debería se-la secuencia esperable de acontecementos, segundo a lóxica imperante nas interpretacións dominantes nos círculos profesionais das relacións internacionais, pareceu romper tamén a tendencia crecente a converte-la disciplina nun instrumento destinado primordialmente a facilitar unha base de racionalidade sobre a que opera-los axentes implicados na toma de decisións no escenario da política exterior. Propensión estimulada pola aparencia de estabilidade da propia Guerra Fría, que xerara a ilusión de que os comportamentos dos Estados e os resultados que deles derivaban se rexían por unha lóxica ben delimitada, e o coñecemento desta permitía a anticipación e a predicción.

A segunda metade dos anos oitenta acabou con semellantes suposicións acerca da posibilidade de adiantar e incluso de controla-lo futuro. O certo é que, por moito que, *a posteriori*, semellante pretensión pareza infundada, o modelo teórico dominante na esfera da política internacional na posguerra mundial, o realismo, non facía máis que compartir actitudes estendidas a outras ramas das ciencias sociais. Non contradicía esta lóxica o soste que unha teoría con capacidade explicativa da realidade debería ter, en consecuencia, un certo grao de capacidade predictiva². Neste senso, os estudos sociais, en xeral, deixáronse arrastrar polo impulso de lexitima-lo seu carácter científico achegándose ó cumprimento dos requisitos que converten en ciencias ás que se ocupan da natureza (determinación de leis e, por tanto, predicción de acontecementos), esquecendo as limitacións explicativas e predictivas inherentes ó seu ámbito de actuación, onde non cabe construír teorías completas. No terreo das relacións internacionais, sen embargo, dominou durante décadas a crenza de que si existía tal posibilidade. De aí que o impacto tremendo do sucedido en 1989-91 fose moito máis alá do simple descrédito das teorías realistas para lle afectar á propia consideración científica dos estudos sobre as relacións internacionais e á posibilidade mesma de

2 Kjell Goldmann, "Introduction: Three Debates about the End of the Cold War", en Pierre Allan e Kjell Goldmann, *The End of the Cold War. Evaluating Theories of International Relations*, A Haia / Boston / Londres, Kluwer Law International, 1995, p. 8.

dispoñer dunha teoría válida para este campo.

A sorpresa e o desconcerto que acompañaron o final da Guerra Fría débéronse non só a que se trataba da presenza dun feito inesperado, senón a que estaba sucedendo realmente *o contrario* do que predicía o paradigma dominante, xustamente aquilo sobre o que había seguridade de que *non* se había producir nunca³.

Entre os factores que contribuíron a crear aquela sensación de estabilidade sobre a que se foran elaborando as posicións realistas está a súa peculiar visión da Historia. As teorías realistas fúndanse, en boa parte, na observación de certas regularidades no pasado, a partir das cales se infire a existencia de principios que actúan como constantes sobre os que cabe construír unha teoría explicativa de aplicación xeral no tempo e no espacio. Neste senso, as teorías realistas supoñen unha análise do pasado capaz de facer comprensible o presente e, en certo modo, de prognosticalo futuro, en canto á conducta dos Estados e ós resultados da súa interacción no sistema internacional. Tratando de afondar nestes últimos aspectos relacionados coa visión histórica realista, consideraremos os fundamentos históricos destas teorías, prestando unha especial atención ás diferentes lecturas que caben acerca da natureza e do final da Guerra Fría.

O obxectivo é apreciar a incidencia da visión do pasado, propia do realismo, na configuración da súa doutrina. Para isto, previamente, presentamos un breve panorama dos elementos nucleares das teorías realistas e do modo en que se viron afectados polos acontecementos de 1989-91.

A TEORÍA REALISTA

O REALISMO COMO TEORÍA DOMINANTE

As relacións internacionais constituíronse como disciplina científica e académica ó finaliza-la Primeira Guerra Mundial, nun nacemento ligado, xustamente, ó obxectivo de evita-la reaparición dun conflito coma o que durante os catro anos anteriores desangrara o continente europeo. A súa contribución consistiría na promoción do estudio científico das relacións entre os Estados para, por medio da análise dos principais problemas que lles afectaban, establecer un conxunto de coñecementos que permitisen encontrar vías de acordo que fixesen imposible un novo enfrontamento de semellantes magnitudes. Naceu a disciplina, por conseguinte, marcada cun carácter *normativo*, é dicir, orientada non tanto ó estudio da realidade daqueles anos canto á preparación do que debería ser un mundo mellor.

³ Philip P. Everts, "The Events in Eastern Europe and the Crisis in the Discipline of International Relations", en Allan e Goldmann, *op. cit.*, pp. 62-63.

O envelenamento do panorama internacional durante o decenio de 1930 e o estoupido da Segunda Guerra Mundial farían inevitable o xurdimento dun novo enfoque que considerase, no canto da construción dun novo escenario, as realidades autenticamente existentes e que elaborase unha análise mellor fundada delas. A medida que a situación se foi agravando, íase impoñe-la idea de que o pensamento científico non debería dirixirse cara ó que resultaría desexable, senón que tería que ocuparse dos problemas reais e de proporcionar pautas para se enfrontar a eles dende bases racionais. Dende entón, as pretensións un tanto utópicas da primeira etapa quedarían a un lado: o *idealismo* —así denominado con certa carga pexorativa— deixou paso ó *realismo*.

A visión realista do sistema internacional converteríase na dominante no ámbito académico ata a última década do século XX. Incluso cando foi cuestionada máis a fondo, a partir dos anos sesenta, coa aparición dos paradigmas liberal e estruturalista, as novas aproximacións pareceron obri-

gadas a xustifica-la súa validez demostrando unha superior capacidade explicativa respecto á visión realista. Quere dicirse que, incluso ó ser obxecto de descualificación por propostas alternativas, estas deberon amosa-lo seu valor no propio terreo de xogo do modelo realista, que seguiría sendo, deste modo, a referencia fundamental nos estudos internacionais⁴.

PRINCIPIOS FUNDAMENTAIS DA DOUTRINA REALISTA

Anque o modelo realista pode presentarse en diferentes versións, cada unha cos seus matices específicos, cabe enumerar un conxunto de crenzas básicas compartidas por todas elas. O que se pode considerar como a cerna do paradigma realista —o que Timothy Dunne chama o “realismo esencial”— exprésase con tres conceptos clave que caracterizan o funcionamento da política internacional: estatismo, supervivencia e autoaxuda⁵. Desenvolvendo os elementos nucleares da teoría realista podemos ordenar, seguindo a Grunberg e Risse-Kappen⁶, do seguinte xeito os seus presupostos básicos: a) *Unidade de*

4 Steve Smith, “The Self-Images of a Discipline: A Genealogy of International Relations Theory”, en Ken Booth e Steve Smith, *International Relations Theory Today*, University Park (Pennsylvania), The Pennsylvania State University Press, 1995, p. 20. Sostén este autor que o propio debate interparadigmático que enfrontou as principais formulacións teóricas das relacións internacionais tivo como efecto un certo ocultamento da verdade de fondo: a tradición realista seguiu sendo claramente dominante nos estudos.

5 Os “tres eses”, segundo a letra inicial das tres palabras correspondentes inglesas: *statism, survival, self-help*. Timothy Dunne, “Realism”, en John Baylis e Steve Smith (eds.), *The Globalization of World politics. An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, pp. 109-124, onde se ofrece un resumo do realismo exposto de modo moi didáctico.

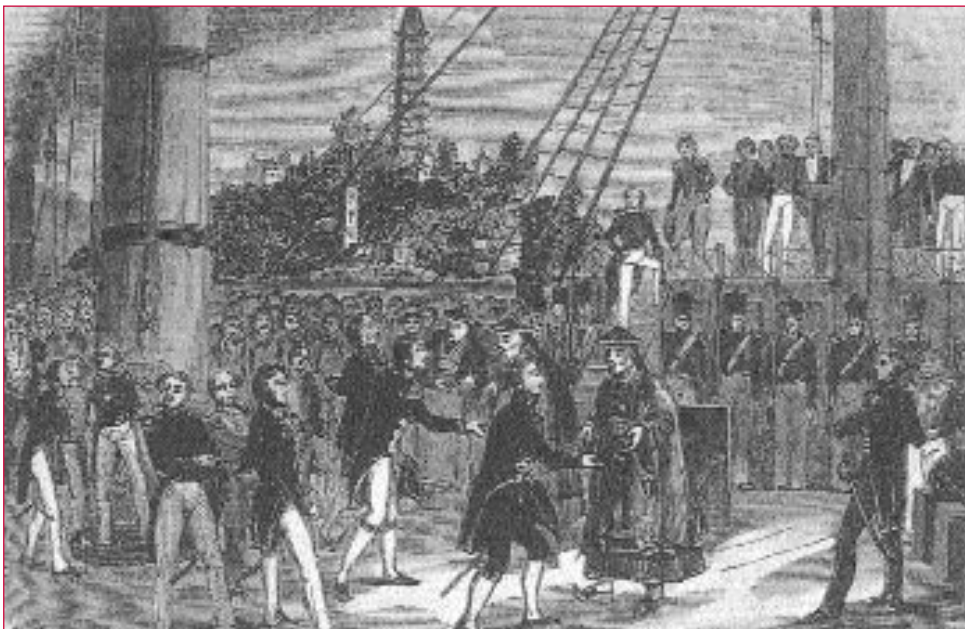
6 Isabelle Grunberg e Thomas Risse-Kappen, “A Time of Reckoning? Theories of International Relations and the End of Cold War”, en Allan e Goldmann, *op. cit.*, pp. 113-115. Con máis amplitude, C. Brown, *Understanding International Relations*, Houndmills, MacMillan, 1997, pp. 67-122, expón “A síntese realista” analizando os seus elementos fundamentais: “O Estado e a política exterior”, “Poder e seguridade” e “O equilibrio de poder e a guerra”.

análise: os Estados son os actores fundamentais nas relacións internacionais, compórtanse nelas seguindo pautas racionais dentro dun sistema no que só se diferencian entre si pola súa capacidade de poder. *b) Natureza do sistema:* os Estados intégranse nun sistema de carácter anárquico, é dicir, un no que non existe unha autoridade ou mecanismo superior ó conxunto dos actores e no que, por tanto, é a forza, o poder, e non o acordo, o que regula as relacións entre as partes e o que establece as súas posicións no sistema. *c) Comportamento dos Estados:* nun sistema dese teor, tódalas unidades que o conforman procuran sempre incrementa-lo seu poder (fortalecéndose elas mesmas ou establecendo alianzas con outras), como único modo de garanti-la súa propia seguridade, que se converte no obxectivo prioritario ó que cada Estado subordina o resto dos seus intereses. A “loita polo poder” que todos deben seguir se queren sobrevivir e a ausencia de instrumentos superiores de regulación das relacións obrigan a cada un dos Estados a preocuparse da súa seguridade (*self-help*), sen confiar en ningunha axuda doutros que tamén antepoñen a súa propia a calquera outra consideración. *d) Consecuencias:* a continua persecución dun incremento de poder por parte de cada unidade estatal para asegura-la súa supervivencia leva de xeito inexorable a un crecemento do potencial militar xeral que deriva nunha auténtica “carreira de armamentos”, en función do chamado “dilema de seguridade” co que se

enfroitan tódolos Estados, obrigados sempre a mellora-lo seu nivel de defensa para estar en condicións, polo menos, de iguala-lo poder dos seus veciños e garantir así a continuidade da súa existencia independente.

En suma, na visión dos realistas, o mundo é un lugar inseguro, no que a guerra é sempre unha posibilidade certa, no que a seguridade se converte na preocupación prioritaria de cada un dos actores que guían as súas relacións exclusivamente pola defensa duns intereses nacionais sempre definidos en termos de poder. Trátase dun mundo de Estados *egoístas*, orientados sempre a mellora-la posición propia de poder, un mundo no que, por definición, resulta imposible a cooperación, agás con carácter temporal.

Esta formulación, tan tinxida dun pesimismo que o realismo clásico enzalzaba na mesma natureza humana, ansiosa sempre de poder, recibiu un novo impulso a finais dos anos setenta baixo a forma do *realismo estrutural* ou *neorealismo*, elaborado a partir das propostas de Kenneth Waltz que pretende supera-los erros que apreciaba no realismo tradicional. A contribución fundamental de Waltz, ademais do rigor metodolóxico con que afirma a posibilidade de construír unha auténtica teoría —explicativa e predictiva— das relacións internacionais, vén da súa insistencia no carácter decisivo dunha serie de forzas estruturais (“systemic constraints”) que limitan e condicionan o comportamento dos Estados.

Tratado de Nankín en 1842 a bordo do Cornwallis. Gravado da época. Gran Bretaña conseguiu por este tratado liberdade para comerciar con cinco portos chineses. As alianzas entre estados serven para garanti-la propia seguridade e incrementa-lo poder.

A súa tese concibe o sistema internacional como unha estrutura definida pola anarquía, como principio de ordenamento, pola distribución das capacidades de poder das unidades, os Estados, e polo número de grandes potencias que establece sistemas unipolares, bipolares ou multipolares. Ó contrario que o realismo clásico, que concedía certa influencia nas accións dos Estados ás súas características específicas (ideolóxicas, políticas, etc.), o neorealismo outorga toda a prioridade á estrutura do sistema internacional, que determina de modo absoluto o comportamento dos actores. Comportamento que afirma ser

repetitivo e regular, con independencia dos trazos particulares de cada Estado, pois todos eles responden ós mesmos estímulos dun sistema que lles é común.

En semellante sistema, engádese, hai unha tendencia a que se manteña unha situación de equilibrio entre as grandes potencias, non pola súa vontade, pois cada unha delas preferiría estar en posición dominante, senón pola necesidade de contrarresta-lo perigo que para o resto supoñería unha concentración excesiva de forza nunha ou nun grupo delas. Deste modo, aínda non sendo buscado,

prodúcense continuas readaptacións que manteñen un *equilibrio de poder* entre as potencias, converténdose este nun dos factores que contribúen a mitigalos riscos de conflito internacional⁷. Este, por outro lado, xa non ten a súa raíz na condición humana, senón que é unha das consecuencias inevitables que derivan da natureza anárquica do sistema.

A QUEBRA DA FÓRMULA REALISTA

En calquera das dúas versións, clásica ou estrutural, o esquema realista resultou claramente cuestionado pola evolución dos acontecementos internacionais que seguiron á subida ó poder de Mikhaíl Gorbachov, coa súa política exterior baseada no ofrecemento de colaboración cos Estados directamente rivais, coa súa definición da seguridade propia en termos de seguridade colectiva, co abandono do seu *imperio* da Europa do Leste e coa redución unilateral da súa capacidade militar. Aínda máis, os cambios experimentados no sistema internacional como consecuencia destes novos presupostos non responderon ós presaxios realistas, pois se desenvolveron dunha forma, en xeral, non violenta e como resultado da renuncia dun dos principais actores a guiala súa acción exterior por aqueles principios, expostos máis arriba, que se consideraban inmutables. Non se produciu, dende logo, unha reacción de

forza na URSS como defensa da súa posición privilexiada no escenario internacional, pero tampouco non respondeu á conducta prevista o seu competidor principal, Estados Unidos, que non entorpeceu o camiño dos dirixentes soviéticos nin explotou o éxito que para el supoñían as dificultades polas que pasaba o seu inimigo, procurando, como cabería esperar segundo as previsións realistas, provoca-la súa eliminación definitiva como rival.

Deste modo, as concepcións realistas da política internacional víronse profundamente afectadas por un final da Guerra Fría que se amosaran incapaces de imaxinar nin no seu resultado nin nos seus modos. Lembrando o esquema de Grunberg e Risse-Kappen, o balance parece claro. En primeiro lugar, viuse afectada a presunción de conducta sempre racional e previsible dos actores internacionais. A desintegración máis ou menos negociada da URSS amosou que non sempre son dominantes os comportamentos que antepoñen a supervivencia do Estado, como sostén o esquema organicista-darwinista do realismo. Resultou evidente, ademais, que non en tódalas ocasións funciona a seguridade do Estado como factor determinante absoluto, desempeñando un papel decisivo outras consideracións de tipo étnico, económico ou político. Nesta mesma orde das prioridades,

⁷ Kenneth N. Waltz, "Realist Thought and Neorealist Theory", en Robert L. Rothstein, *The Evolution of Theory in International Relations*, Columbia, University of South Caroline Press, 1991, pp. 21-37.

rompe por completo co modelo realista a redefinición dos intereses nacionais promovida por Gorbachov, que non foi rectificadora nin sequera cando era manifesto que se traducía nun debilitamento obxectivo das capacidades xerais do Estado co conseguinte fortalecemento das posicións rivais. Esta renuncia voluntaria dunha das dúas superpotencias a manter un equilibrio de poder coa outra parte dun sistema bipolar incide, para desmentilo, no corazón mesmo das formulacións realistas.

O final da Guerra Fría pareceu desautorizar tamén as especificidades da renovación do realismo clásico achegadas pola versión neorrealista. Sobre todo, en canto demostrou a importancia dos factores internos na configuración da acción internacional dos Estados. A política exterior de Gorbachov debeu de estar motivada, en boa medida, pola atención a acontecementos políticos e económicos internos, máis que condicionada por forzas de orixe estrutural limitadoras das súas opcións. En lugar de estímulos sistémicos, parece que foron criterios domésticos os que impulsaron os revolucionarios cambios experimentados no campo soviético a finais da década de 1980. Quedou claro, entón, que o sistema internacional é máis

dependente do carácter das súas unidades do que quere o realismo estrutural e que os Estados son capaces de desencadear cambios decisivos no sistema internacional⁸. Neste mesmo senso, cabe subliñar que os acontecementos abertos pola política reformista de Gorbachov amosaron o carácter autónomo que as ideas poden ter respecto das estruturas en canto motores de cambios en política exterior, así como a súa capacidade para experimentar mudanzas anque aqueles trazos de fondo permanezan invariables.

Como conclusión, sexa cal for a versión que se considere, hai tres aspectos nos que o final da Guerra Fría desmente o paradigma realista: a retirada soviética de Europa Oriental, o comportamento cooperativo da Unión Soviética ante o seu gran rival e a ausencia de guerra entre as grandes potencias⁹. E aínda se podería engadir, como último elemento sorprendente, que un proceso de cambio revolucionario do calibre deste, ó contrario que noutros momentos do pasado de intensidade semellante, non foi o resultado da acción de vangardas políticas ou de forzas de oposición organizadas nin deu lugar á conformación dun novo modelo alternativo, senón que resultou, precisamente, na consolidación do dominante¹⁰.

8 Andrew Linklater, "Neorealism in Theory and Practice", en Booth e Smith, *op. cit.*, p. 250.

9 William C. Wohlforth, "Realism and the End of the Cold War", en Michael E. Brown, Sean M. Lynn-Jones e Steven E. Miller (eds.), *The Perils of Anarchy. Contemporary Realism and International Security*, Cambridge (Mass.), The MIT Press, 1995, p. 27.

10 Fred Halliday, "The End of the Cold War and International Relations: Some Analytic and Theoretical Conclusions", en Booth e Smith, *op. cit.*, pp. 40-41.

Por suposto que o realismo, recuperado do desconcerto inicial, compoñería tamén as súas interpretacións acerca do final da Guerra Fría. Recoñecendo que a estrutura non o explica todo e que outros factores —económicos, ideolóxicos, etc.— xogaron un papel importante, o propio Waltz insiste en que a clave estivo nas variacións na distribución de poder, razón á que a súa teoría atribúe a capacidade de causar alteracións no sistema internacional. En realidade, o que se produciu, segundo estas matizacións neorrealistas, foi unha interacción entre causas estruturais e causas orixinadas no nivel estatal¹¹.

Outros autores continúan opinando que a explicación realista, nas súas diversas variantes, segue a se-la máis axeitada para volver comprensibles os sorprendentes acontecementos de finais dos oitenta. Wohlforth, por exemplo, dende unha óptica expresamente realista que rexeita os supostos concretos do realismo estrutural, atribúe o final da Guerra Fría á percepción polo liderado soviético da decadencia relativa respecto ó seu rival e á convicción da necesidade de adaptalo esforzo exterior ás capacidades reais do país. Trataríase, simplemente, do recoñecemento da imposibilidade de manter por máis tempo o envite á hexemonía dos Estados Unidos. Esa ausencia de guerra, que tanto sorpren-

deu, explicaríase porque non asistimos á defensa dunha posición senón, sinxelamente, á retirada da súa aposta polo desafiante. O elemento explicativo básico para entende-lo final da Guerra Fría deixaría de estar no *equilibrio de poder*, propio da versión neorrealista, para se centrar na *hexemonía*. En todo caso, segundo Wohlforth, a falta de predicción duns feitos non invalida unha teoría, cousa que só se daría se os excluíse como posibilidade, o que non é o caso na súa opinión¹².

En xeral, o tipo de argumentacións dos autores realistas tende a insistir neste último punto: a caída da URSS e o seu sistema foi un acontecemento inesperado, pero non incomprendible. Claro que estamos ante explicacións *ex post facto*, e moitos poderían pensar que, se tanta lóxica ten dentro do paradigma realista o que entón sucedeu, debería este ser capaz de predicilo a tempo e incluso de prescribir políticas adecuadas para o momento. É cabe lembrar que se de algo presumía a teoría realista era da súa capacidade de predicción e de prescripción¹³.

A CONCEPCIÓN REALISTA DA HISTORIA

A tradición realista constrúese sobre unha serie de principios que, en boa medida, nacen da observación

11 Kenneth N. Waltz, *op. cit.*, p. 29.

12 William C. Wohlforth, *op. cit.*

13 Rafael Grasa Hernández, "La reestructuración de la teoría de las relaciones internacionales en la posguerra fría: el realismo y el desafío del liberalismo neoinstitucional", *Cursos de Derecho Internacional de Vitoria-Gasteiz*, Madrid, Tecnos-IUPV, 1997, pp. 103-147.

do pasado. Deste achegamento ós tempos idos resulta a comprobación da existencia dun conxunto de comportamentos, de respostas e de actitudes por parte dos actores do escenario internacional, neste caso os Estados, que se repiten no transcorrer da Historia. A constatación de semellantes regularidades sérvelles de fundamento ós realistas non só para presentar unha imaxe coherente do pasado, senón tamén —na seguridade de estar ante elementos perdurables— para constituír unha base explicativa sobre a que enténdelo presente e incluso para efectuar avances prospectivos sobre o porvir.

Desta maneira, a Historia desempeña unha dobre función nas teorías realistas. Por unha banda, ocupa un lugar destacado na xénese e na fundamentación da doutrina, pero, por outra, exerce tamén un papel decisivo na súa confirmación, continuamente actualizada, como resposta explicativa válida ós acontecementos da política internacional, calquera que sexa o tramo temporal en que estes se desenvolvan, en canto o pasado se ofrece como depósito de evidencias dispoñible para a ratificación dos seus principios teóricos. Precisamente, nesta dobre función que realiza a mirada sobre os tempos pretéritos na constitución e na reafirmación da teoría realista, baseada nunhas concepcións certamente discutibles da Historia —e pode dicirse que superadas no ámbito das Ciencias Históricas—, radica unha

das principais debilidades desta tradición.

En todo o paradigma realista resulta patente o peso que se concede á Historia nos dous aspectos citados, aspectos que, a partir de agora —anque a efectos de claridade analítica convén deixar constancia previa da súa diferenciación—, consideraremos de modo indiferenciado, tal como se reflicte nas aplicacións prácticas da teoría.

Na versión clásica do realismo, a referencia ó pasado é o factor que xustifica a súa formulación. Como froito da observación doutros tempos, sinalan os realistas a presenza de elementos invariables nas motivacións dos actos humanos. Deducen de tal persistencia que se trata de disposicións derivadas da propia condición da natureza humana, alleas, en consecuencia, ás continxencias de cada época, que non poden, dentro desta lóxica, afectarlles. Descubren, entre estas constantes irreductibles, presentes de modo estable como compoñentes das accións humanas, a preocupación pola supervivencia e a ansia de poder. Así foi e así será sempre, sosteñen, e de acordo con elas se comportan os Estados dende os tempos antigos, nun xogo político que permanece sempre inalterable nos seus fundamentos.

Recorda un realista como Colin Gray, que se define como membro da tradición na súa versión *neoclásica*, que, como en tempos de Tucídides, “o

Tucidides. Mármore atribuído a Silanio. Dende a época de Tucídides ata hoxe non cambiaron os móbiles nas relacións entre os seres humanos.

medo, o honor e o interese” seguen sendo ata hoxe mesmo os móbiles nas relacións entre os seres humanos e, en consecuencia, tamén entre as entidades políticas. O xogo da política, que é o da seguridade da comunidade, non cambia, como non o fai a natureza das relacións internacionais, onde a ameaza e a forza están sempre presentes como determinantes¹⁴. *Nihil novum sub sole*.

En canto ó realismo estrutural, xa vimos que nace dunha preocupación por dar resposta á comprobación

da persistencia de fenómenos repetitivos na conducta dos Estados ó longo do tempo, con independencia do seu carácter político, ideolóxico ou de calquera outra orde. O principio de anarquía polo que se ordena o sistema internacional e a súa tendencia case natural cara a un equilibrio de poder fortuíto crean unhas estruturas que emiten estímulos que os actores non poden deixar de atender —e, de feito, así adoitan facelo, afirma a teoría, dado que seguen un comportamento racional—, so pena de non cumprilo seu obxectivo prioritario, isto é, asegurala supervivencia como tales Estados. Aínda con outro fundamento, apréciase aquí a mesma característica que na versión realista clásica: no mundo da política internacional as cousas resultan ser sempre da mesma natureza; os cambios, cando se dan, son de entidade menor e mantéñense *dentro* do sistema.

INSUFICIENCIAS DA VISIÓN HISTÓRICA REALISTA

Tanto nunha coma noutra variedade do realismo, a Historia proporciona, pois, a xustificación inicial da teoría e mais actúa como provedora de casos, como depósito de evidencias que operan a xeito de confirmación das súas proposicións. A aparente solidez que a referencia ó pasado lle outorga asenta, sen embargo, sobre unha concepción da Historia baseada

¹⁴ Colin Gray, “Clausewitz Rules, OK? The Future is the Past - with GPS”, en Michael Cox, Ken Booth e Tim Dunne, “The Interregnum: Controversies in World Politics 1989-1999”, *Review of International Studies*, 25, número especial, decembro 1999, pp. 162-163.

nunha serie de supostos que están moi lonxe de ser indiscutibles.

A mirada histórica da tradición realista edifícase sobre a presunción da existencia dun *único* pasado, constituído como unha realidade *dada*, acerca da cal cabería exclusivamente unha soa descrición *verdadeira*. Segundo estas premisas, o pasado existe de modo independente respecto do observador, que só pode aspirar a *descubrilo* na súa verdade e a narralo tal como é. O relato que del se fai terá un grao maior ou menor de acerto en función da súa capacidade de adecuación respecto á *realidade* dos feitos, existente en por si.

As Ciencias Históricas, sen embargo, desbotaron hai tempo tal pretensión de autonomía do pasado fronte a quen o contempla e ó contexto en que se formula o seu relato. A elaboración da narración histórica é un proceso dependente do axente que a realiza e das circunstancias en que se leva a cabo a tarefa. Os presupostos ideolóxicos e as crenzas persoais, os valores e normas da sociedade en que se vive, asumidos moitos deles en forma non consciente; en resumo, o conxunto de trazos que configuran o *momento* dende o que se efectúa a contemplación do pasado constitúen un factor determinante do relato histórico. A Historia non se *descobre*, senón que se *constrúe*, por definición, dende o presente. Ó contrario das concepcións historicistas tradicionais, que comprenden a realidade actual como resultado de forzas e acontecementos de

tempos anteriores, debe insistirse en que é o presente o que se reflicte no pasado, condiciona o relato que del se fai e, en definitiva, constitúeo no mesmo proceso de narralo.

En consecuencia, sen necesidade de caer nun relativismo extremado e acientífico, pódese asegurar que existen múltiples pasados ou, con máis precisión, múltiples *relatos* do pasado. Non só ó longo do tempo, co que vai variando a consideración que merecen os datos doutras épocas, senón no mesmo presente, no que tamén son compatibles lecturas diversas das realidades pasadas. A Historia é, en definitiva, unha *construcción social* e, por tanto, como propia dun determinado contexto, suxeita a cambio, coa consecuencia de que caben relatos diferentes da materia que pretende describir.

A teoría realista das relacións internacionais a penas ten en conta esta dimensión cambiante e múltiple do relato histórico. A eliminación dos elementos contextuais na consideración do pasado lévaa a tomalo como almacén onde se acumulan *feitos* obxectivos, contemplados segundo criterios de puro positivismo, dispoñibles para ser utilizados como suposta confirmación empírica da doutrina. Pero nin sequera os *feitos* históricos son independentes da vontade de quen os utiliza para construí-lo seu relato. En realidade, unha forte e inevitable carga de subxectivismo opera en todo proceso de elaboración histórica, en canto este vén determinado por unha serie de factores nos que intervén a

vontade individual: a propia escola dos feitos ós que se atribúe a condición de *históricos*, a relación que se establece entre eles, o contexto dende o que se efectúa o proceso e o marco teórico no que se integran.

Con independencia de que se compartan ou non os enunciados de cada unha delas, os modos clásicos de entende-la historia, a súa natureza e os seus métodos, víronse fundamentalmente afectados nas tres últimas décadas do século XX —coma as ciencias da sociedade, en xeral— polo conxunto das novas formulacións achegadas polo postestructuralismo, o desconstrucionismo, a semiótica, o posmarxismo, o feminismo, o novo historicismo e demais propostas ligadas á condición posmoderna, desbotando a ilusión de que relato histórico ningún atine a reflecti-la *única* verdade, a representalo pasado na súa exactitude, “tal como realmente aconteceu”, segundo fixara Ranke como función do historiador¹⁵. Pero non é preciso acudir ás teorías asociadas ó discurso da posmodernidade, negador das vellas certezas sobre as que se ergueu o mundo moderno (obxectividade, verdade...), para relativiza-lo valor dos feitos e poñe-lo acento no carácter interpretativo de todo relato histórico. Mesmo os historiadores que aínda se mante-

ñen fieis ós patróns máis clásicos da súa disciplina recoñecen as limitacións que pechan a comprensión histórica e que tinxen o seu traballo cun inevitable aire de provisionalidade¹⁶.

Non ter en consideración estes elementos condicionantes do discurso histórico impide relativizalo no seu carácter de verdade indiscutible e conduce a unha *reificación* do pasado que nega validez a calquera outra descrición que del se faga. Desta orde é, xustamente, a construción que da Historia se realiza dende o paradigma realista, ó establecer constantes que atravesan o tempo e a continxencia histórica. Pero presumir unha *esencia* das cousas que permanece inalterable no tempo, nega-la continxencia, vén ser, en realidade, nega-la propia Historia. Por propoñer un exemplo ilustrativo, ¿que xuízo debe merecer, se non, a crenza neorrealista na irrelevancia do carácter ou do tipo político dos Estados para a determinación dos seus comportamentos? Soster que estes se rexen por pautas inmutables, incardinadas na súa natureza, ¿non supón caer nun puro determinismo, que resulta ser, por definición, ahistórico?

Tendo en conta o carácter estático que os tempos anteriores ofrecen coa perspectiva realista, incluso chega a

15 Unha boa comparanza entre as concepcións tradicionais sobre a Historia e as que nacen da óptica posmoderna, tomando como guías a coñecidos representantes dunha e doutra tendencias, en Keith Jenkins, *On 'What is History': From Carr and Elton to Rorty and White*, Londres, Routledge, 1995.

16 “¿[...] podemos escribir alguna vez la historia definitiva de algo, no simplemente la historia tal como la vemos hoy [...]? Aquí, en un sentido obvio, la respuesta es que no [...] todas las generaciones hacen sus propias nuevas preguntas sobre el pasado”, Eric Hobsbawm, *Sobre la historia*, Barcelona, Crítica, 1998, p. 242.

parecer que se segue optando nesta polo xa periclitado tópico clásico da *historia magistra vitae*, é dicir, o que presenta o pasado coma un compendio moralizante das actitudes que lles caben ós seres humanos. Claro que para seguir outorgando validez a semellante visión é preciso partir da asunción —anque non sempre se faga explícita nin se adopte de modo consciente— de que a natureza do que se somete a comparanza permanece inalterable por sempre. Só nese caso tería senso presenta-lo pasado, o relato que se fai dos acontecementos que se consideran significativos, como receita modélica e eficaz para realidades diferenciadas exclusivamente pola súa posición no espacio cronolóxico. Poucos dubidarían hoxe de que unha tal lectura do pasado hai tempo que corresponde a outros pagos ben diferentes dos que pisa a Historia académica. Sen embargo, parece subxacente aínda en certas explicacións que insisten en exceso no carácter propedéutico da mirada sobre os tempos pretéritos, que vén ofrecerse así, en certo senso —anque sexa de modo non intencional—, como negación mesma da posibilidade do cambio, dado que neste esquema o presente e o porvir aparecen, fatalmente, iguais na súa esencia ó que xa foi.

A teimosía da presentación estrutural do realismo na estabilidade dun sistema do que non se albisca final ningún, como consecuencia das limitacións que os seus propios trazos constituíntes lles imponen ás unida-

des que o configuran —e que, ó tempo, o reforzan coas súas accións, nun poderoso efecto de realimentación—, coloca esta rama doutrinal realista sempre á beira do *ahistoricismo*, en canto o contexto, o carácter do Estado e o seu réxime político carecen de significación para as súas accións no escenario internacional. En fin, unha teoría dese teor, anque pretenda fundarse nas leccións que lle proporciona e se diga informada por ela, supón a negación da Historia, incompatible cun grao tal de determinismo.

Por outro lado, volvendo á cuestión dos criterios que actúan á hora de compoñelas narracións históricas, deterémonos na consideración de tan só tres aspectos que poden ser suficientemente indicativos dos condicionamentos a que está sometido o relato histórico dende o momento mesmo da súa elaboración e que afectan tamén á utilización da Historia polo realismo: a falta de neutralidade da escolma dos elementos do relato, a proxección anacrónica de categorías e conceptos cara a tempos pretéritos, e a intencionalidade da periodización do pasado.

a) *A escolma de casos* que a teoría realista extrae do depósito da historia é inevitablemente tendenciosa, como en calquera relato do pasado que pretenda servir de xustificación a doutrinas explicativas do presente. Anque o proceso aparenta servirse de datos obxectivamente definidos nunha descrición científica deses tempos anteriores, a elección mesma, dado o carácter intencional con que se

efectúa, amósase cargada de valor, dende o momento en que é o observador o que outorga significación histórica e pertinencia a uns casos, mentres llelas denega a outros¹⁷. Discrecionalidade que se acentúa polo feito de que a propia busca de casos *comparables* ten lugar nun universo no que os acontecementos non se rexen por leis preestablecidas, senón que se orixinan nunha *causalidade múltiple* na que nin sequera despois de determinados os factores orixinantes cabe fixar con precisión o peso específico de cada un deles, considerados illadamente. Nestas circunstancias, a tarefa científica de establece-las conexións pertinentes entre os feitos concretos e as leis que os explican resulta grandemente dificultada, en tanto non pode caber dúbida ningunha de que “a historia sexa un pobre substituto dun laboratorio”¹⁸. En semellante campo de actuación, os presupostos dos que parte o axente da escolma desempeñan, sen discusión, un papel preponderante, e é patente o perigo de caer na actitude que o historiador Paul Schroeder atribúe ós realistas e a outros científicos polítics, a de consi-

dera-la historia cos mesmos ollos con que o saqueador de tesouros do pasado contempla un xacemento arqueolóxico: “indiferente ó contexto e ó significado máis profundo, interesado só en colle-lo que poida ser usado ou vendido de inmediato”¹⁹.

Máis que a descualificación das conclusións a que certos autores chegan a partir dunha visión nesgada e interesada que lles permite acomodar-lo relato do pasado ós seus intereses presentes, o que se precisa resaltar é non tanto a súa xustificación histórica, a fin de contas argumentable e suxeita a opinións diversas en termos científicos, senón a posibilidade mesma de presentar *outras* lecturas dos acontecementos pretéritos que desmenten as afirmacións neorealistas.

b) *A retroproxección de conceptos* no tempo afecta gravemente á comprensión dos acontecementos pasados. Considerar que os Estados manteñen comportamentos independentes da época na que actúan, e que así foi durante milenios, implica, entre outras, a suposición de que carecen de calquera entidade histórica e que, por

17 O propio E.H. Carr, nada sospeitoso ós ollos dos que seguen o enfoque do realismo nas relacións internacionais, en canto consideran a súa obra sobre o período de entreguerras *The Twenty years' crisis. 1919-1939* (1939) coma o sinal do abandono do paradigma idealista posterior á Primeira Guerra Mundial e o inicio do realista, afirmaba, xa a principios dos anos sesenta, na súa condición de historiador, que “la necesidad de fijar estos datos básicos [cos que traballan os historiadores] no se apoya en ninguna cualidad de los hechos mismos, sino en una decisión que formula el historiador *a priori*. [...] Solía decirse que los hechos hablan por sí mismos. Es falso, por supuesto. Los hechos sólo hablan cuando el historiador apela a ellos: él es quien decide a qué hechos da paso, y en qué orden y contexto hacerlo”. Edward H. Carr, *¿Qué es la historia?*, Barcelona, Ariel, 1999 [1961], p. 54.

18 Segundo J. Nye, citado en Grasa Hernández, *op. cit.*, p. 115.

19 Paul Schroeder, “Historical Reality vs. Neo-realist Theory”, en Brown, Lynn-Jones e Miller, *op. cit.*, p. 461.

tanto, se poden establecer comparacións entre, por exemplo, as entidades políticas da antigüidade clásica, os reinos feudais europeos, as cidades renacentistas italianas e os Estados democráticos da actualidade, atribuíndolles a todos a pertenza a unha orde conceptual absolutamente idéntica. Semellante conxectura, historicamente insostible, supón, ademais, o descoñecemento doutras formas de organización político-territorial diferentes da estatal, tal como hoxe se concibe, que actuaron nos tempos pasados e que habería que considerar con outros criterios.

A propia idea que hoxe se ten da soberanía é singularmente distinta á doutros tempos en que os límites da autoridade, incluídos os espaciais, tiñan un carácter ben dispar ó dos nosos días. Neste e noutros casos similares trátase, claro está, de conceptos socialmente construídos, suxeitos, en consecuencia, a alteracións ligadas ó transcórreo do tempo e ás modificacións conseguíntes no conxunto de normas e valores propios de cada sociedade. É este un terreo, o da "dimensión cultural" do cambio, no que o realismo, sobre todo na súa presentación estrutural, ten moi graves dificultades para se mover, incapaz de captar, por exemplo, as diferencias entre o sistema internacional medieval e o dos Estados modernos, en canto ó

feito de que, anque os dous están ordenados polo principio de anarquía, propio da ausencia dunha entidade superior a todos, neles os actores respectivos réxense nas súas relacións por códigos legais e morais ben distintos²⁰.

c) *A periodización* en que se parece o tempo histórico afecta de maneira decisiva á súa comprensión. Unha opción en aparencia tan pouco significativa, que se adoita escudar en xustificacións puramente científicas, anque a miúdo deixa transcender orientacións ideolóxicas e preconcepcións teóricas, revela posicións de partida ben concretas. Non é, polo tanto, unha resolución *neutral* a parcelación do pasado, tal como amosa Habermas nas súas consideracións sobre a "puntuación" da historia alemana, onde subliña a diferente valoración que se suxire do fenómeno nazi polo feito de, por exemplo, preferir considerar con carácter unitario o período 1914-1989, en vez de toma-la etapa 1871-1945 como a era do nacionalismo e resalta-la "cesura" de 1945 coma a do nacemento da auténtica democracia no país²¹.

En definitiva, anque como toda teoría que presuma de selo o realismo pretende escapar das explicacións ancoradas no presente²², xa vemos cómo este se encontra plenamente integrado nas súas formulacións

20 John Ruggie, segundo Linklater, *op. cit.*, p. 254.

21 Jürgen Habermas, *Más allá del Estado nacional*, Madrid, Trotta, 1997, pp. 81-82.

22 Identifica Fred Halliday, *op. cit.*, p. 39, as prácticas máis aborrecidas no estudo das relacións internacionais: "the temptations of international history, the virus of 'presentism', the corruption of 'current affairs'".

históricas. Circunstancia que, en realidade, resulta inevitable en tódalas Ciencias Sociais, e que non lles afecta en demasía sempre que haxa conciencia da súa presenza no discurso. A gravidade provén da falta de percepción do feito e da proclamación dunha obxectividade que é imposible de conseguir neste tipo de coñecemento. É esa pretensión a que lastra as teorías realistas e, en última instancia, a que pode chegar a exercer un efecto paralizante sobre a evolución da propia ciencia das relacións internacionais.

Na visión realista, coa súa obsesión pola detección de regularidades, parecen latexar aínda as vellas concepcións cíclicas do tempo histórico, nas que presente e futuro son inevitables repeticións do pasado. Pénsese na súa idea de que a natureza anárquica do sistema internacional dificulta extraordinariamente todo intento de transformación, convertendo en recorrentes os vellos comportamentos estatais. Nada mellor para reflectir este carácter circular que o marabilloso título que o realista John J. Mearsheimer toma prestado do cineasta George Lucas para presentalo futuro inmediato das relacións internacionais trala fin da Guerra Fría coma unha volta á situación multipolar anterior a 1914: *Back to the Future*, “Retorno ó futuro”. No pasado está a lección que ilustra o presente e avanza o porvir. E aínda máis significativo

resulta o encabezamento do realista *neoclásico* Colin Gray na súa advertencia sobre os perigos de esquecer que a guerra está sempre presente nos propósitos da natureza humana: “The Future is the Past”. Ningunha outra frase podería representar mellor a negación da Historia²³.

PERSPECTIVAS HISTÓRICAS DO FINAL DA GUERRA FRÍA

A orde internacional instaurada despois de 1945 pareceu durante moito tempo cadrar á perfección coa visión realista da política mundial. Ó longo de catro decenios fóranse consolidando unha serie de convencións e acordos, moitos deles asumidos de forma tácita, que permitiron confiar no mantemento dun certo grao de predictibilidade nos comportamentos dos Estados máis directamente implicados no conflito central da época. Deste modo, baixo a aparencia de inseguridade nacida da relación antagónica dos dous bloques rivais, foi afirmándose unha sensación de estabilidade na política internacional que lles deu ás formulacións realistas, sempre atentas a destaca-las regularidades da historia, a impresión de ser irrefutables. Só o final da Guerra Fría veu demostra-lo infundado de semellante ilusión de perdurabilidade do sistema e obrigou a unha reconsideración das teorías todas —non só as de raizame

23 John J. Mearsheimer, “Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War”, en Brown, Lynn-Jones e Miller, *op. cit.*, pp. 78-129; Colin Gray, *op. cit.*

realista— elaboradas para unha adecuada comprensión das relacións internacionais.

A este respecto, en boa parte, a desautorización da doutrina realista pola evolución imprevista dos acontecementos dos últimos anos da década de 1980 vincúlase ás insuficiencias do modelo histórico en que se basea e que a cargan dende as súas mesmas orixes cun lastre difícil de soportar. Fixáremonos brevemente agora na Guerra Fría como referencia que permite comprobalos modos en que un inadecuado enfoque histórico condiciona o paradigma realista e se traduce en incapacidade para explicar convincentemente os cambios revolucionarios que acompañaron o seu final.

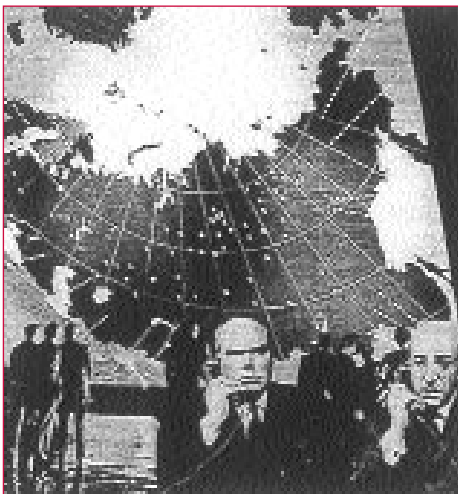
A primeira das dificultades do realismo para comprendeela deriva iniciada na URSS tralo acceso ó poder de Gorbachov nace da súa conceptualización da Guerra Fría como unha realidade estática, coma froito da sobrevaloración dos trazos estruturais do escenario internacional. A insistencia na preponderancia dos condicionamentos sistémicos levara á doutrina a esquecer que, ó longo de catro decenios, a Guerra Fría coñeceu fases claramente diferenciadas —así percibidas, ademais, polos actores no seu momento— que, de certo, contribuíron a unha conseguinte modificación do comportamento dos Estados. Semellantes matizacións, sen embargo, non pareceron influír nas análises

realistas do conflito, dada a dificultade da teoría para integra-la continxencia, o contexto e o cambio no seu modelo explicativo.

A *reificación* realista da Guerra Fría e a falta de recoñecemento de que, co tempo, fora experimentando transformacións substanciais (en canto á percepción do inimigo, o armamento dispoñible, a capacidade económica...) manifestouse nunha especial dificultade para integra-lo seu final dentro duns esquemas nos que non encaixaba o inesperado desenlace. En realidade, trátase dun inconveniente inherente ó realismo, nacido dos seus problemas para explica-lo cambio. Incluso defensores das teses realistas recoñecen a debilidade da teoría a este respecto, debido á habitual asociación que establece entre o cambio e a guerra, considerándoos como ineludiblemente ligados. De maneira que a ausencia de violencia interestatal no derrubamento da potencia soviética e a aparente falta de referencias comparables na historia provocaron o desconcerto nos seguidores das concepcións realistas²⁴.

Estreitamente relacionada con esta limitación encóntrase a que deriva da visión histórica realista da Guerra Fría. Formulada coma a única descrición válida do sucedido a partir de 1945, os relatos cientificamente fundados sobre as orixes e a natureza da Guerra Fría, sen embargo, son tan variados que, na súa propia existencia, constitúen unha corroboración da

24 William C. Wolforth, *op. cit.*, p. 16.

Fotograma do filme *Telefone rojo: ¿volumos hacia Moscú?*, de Stanley Kubrick. A Guerra Fría entre as grandes potencias tivo ó mundo a piques dun conflito nuclear en máis dunha ocasión. A tola carreira de armamento é satirizada neste filme.

multiplicidade da narración histórica, como mostra a simple enumeración dalgunhas das abundantes tipoloxías que intentan encadra-las moi diversas concepcións sobre o conflito bipolar.

Unhas, por exemplo, divídenas entre *a*) as que presentan a Guerra Fría coma unha loita inevitable que xorde das propias estruturas nas que se relacionan as potencias, como sosteñen os realistas, *b*) as que destacan a incompatibilidade entre dous sistemas ideolóxicos, *c*) as que sinalan a impor-

tancia decisiva dos factores internos, de comenencia de gobernantes e de grupos de intereses das dúas superpotencias, e *d*) as que buscan as razóns do enfrontamento nas apreciacións, a miúdo erróneas, dos dirixentes respectivos²⁵. Clasificación que se corresponde case con exactitude coas que falan de catro escolas de pensamento ó respecto: “realista”, “intersistémica”, “internalista” e de “percepción errónea”²⁶.

Pero tamén resultan plausibles as que encadran as explicacións sobre a Guerra Fría segundo tres interpretacións: a “sistémica” (loita entre potencias no sistema internacional anárquico), a “accidental” (orixinada en percepcións erróneas de ámbolos bandos) e a “imperialista” (resultado de políticas de dominación)²⁷. Ou incluso as que prefiren seguir unha pauta cronolóxica para diferenciar entre interpretacións tradicionalistas (expansionismo soviético e resposta estadounidense como orixe), dominantes nos anos cincuenta, revisionistas (a belicosidade do bloque capitalista como factor principal), propias dos anos sesenta, e post-revisionistas, que ou ben insisten nas causas sistémicas (realismo) antepoñendoas ás ideolóxicas ou ben nas percepcións equivocadas sobre o inimigo (liberalismo)²⁸.

25 Richard Ned Lebow, “The Rise and Fall of the Cold War in Comparative Perspective”, en Cox, Booth e Dunne, *op. cit.*, pp. 22-24.

26 Fred Halliday, *op. cit.*, p. 48.

27 Kjell Goldmann, *op. cit.*, pp. 3-5.

28 Oeivind Oesterud, “Intersystemic Rivalry and International Order: Understanding the End of the Cold War”, en Allan e Goldmann, *op. cit.*, pp. 14-17.

Parece esta unha mostraxe, anque reducida, abondo para poñer de manifesto que as proposicións realistas son tan só unhas máis entre outras moitas posibles que presentan visos fundados de verosimilitude. Tal vez conviría resalta-lo seu carácter complementario, dada a capacidade de cada unha delas como explicación dun aspecto parcial da realidade que pretenden describir. Sen embargo, unha suposición deste cariz foi totalmente inadmisíbel para as doutrinas realistas ata que os acontecementos obrigaron a reconsidera-la exclusividade da súa interpretación.

Por outra banda, a Guerra Fría constitúe unha magnífica mostra do modo en que as concepcións previas do analista, sexan ideolóxicas, sexan teóricas, condicionan non só a comprensión do pasado, senón tamén as valoracións que se sosteñen acerca das súas repercusións no tempo actual. Co paradoxo engadido de que se explica o presente en función dunha visión do tempo pretérito que se orixina e se constrúe, precisamente, nese mesmo presente que se pretende explicar.

Nada ilustra mellor este proceso de retroalimentación que se establece no circuíto presente-pasado-presente, que as frecuentes valoracións que das orixes, natureza e final da Guerra Fría se efectúan nos últimos tempos dende un liberalismo que parece vencedor indiscutible a partir de 1989 e que con-

solida unha interpretación ideolóxica do conflito bipolar e do seu desenlace, reducíndoo a unha pura loita entre autoritarismo e democracia ocasionada polas pretensións expansionistas de Stalin e os seus sucesores²⁹. Semellante asunción como verdade histórica por un grupo considerable de estudiosos da que no seu día foi a xustificación ideolóxica dun dos bandos só pode entenderse no contexto de euforia liberal predominante da década dos noventa, nacida xustamente da fin da Guerra Fría. Non é estraño, neste ambiente, que as catro décadas posteriores a 1945 aparezan coma unha simple e indebida interrupción da que debería se-la evolución *natural* da modernización seguindo a vía liberal iniciada na ilustración. Os acontecementos de 1989-91 suporían, neste senso, a derrota definitiva da que, dende 1917, se presentou como unha opción alternativa.

Por outro lado, é verdade tamén que o peso das realidades do momento é tan abraiante nun considerable número de análises do pasado, que hai un risco certo de caer nun “megalopresentismo”³⁰, nun sobredimensionamento do presente que leve a considera-lo ano 1989 como a data clave dunha centuria que ofrece moitas outras posibilidades de elección. Perigo que se agrava pola visión eurocéntrica (occidental, por extensión) predominante nas Ciencias Sociais —e dende

29 Kjell Goldmann, *op. cit.*, pp. 3-5.

30 Fred Halliday, *op. cit.*, p. 41.

logo na Historia e nas relacións internacionais—, que determina claramente a escolma de fitos significativos do século XX. Resaltar ata o exceso a transcendencia de 1989 non fai senón reflecti-la concepción do mundo dominante nas análises da Guerra Fría, tan eurocéntrica coma para consideralo período como o de “A longa paz”³¹, esquecendo a terrible realidade bélica que padeceron durante o seu transcurso millóns de seres humanos.

A consideración dos acontecementos con perspectiva histórica —recordamos que construída dende o presente— non sempre é garantía, como pretende o paradigma realista, de alcanzar unha valoración correcta. Ese enfoque pode obrigar, certamente, a unha relativización do momento actual, pero é grande tamén a probabilidade de que se lle acabe outorgando a este unha significación engadida que o tempo e os desenvolvementos posteriores quizais terminen demostrando non estar moi ben fundamentada.

Neste senso, as alternativas en oferta constitúen un abano tan amplo coma para consideralo final da Guerra Fría —a súa valoración histórica— como conclusión de procesos de longa duración que poden retrotrae-

-los seus comezos a datas tan dispares coma 1917, 1789, 1648 ou incluso 1492. Resulta patente, nestes casos, que as decisións sobre a *puntuación* da Historia condicionan a propia imaxe da Guerra Fría que se amosa así, respectivamente, como *a*) a fin da loita entre a ideoloxía socialista e a capitalista comezada co triunfo da revolución bolxevique, como *b*) culminación da transición entre dúas ordes diferentes iniciada coa caída do Antigo Réxime, hai 200 anos³², como *c*) unha nova etapa do sistema internacional de Estados edificado no Tratado de Westfalia de mediados do século XVII ou, incluso, como *d*) un fenómeno, máis ben irrelevante, da evolución do *sistema-mundo* dende os comezos do capitalismo moderno no século XV, que ten como conflito crucial ó que enfrenta a *centro* e *periferia*³³, e no que a Guerra Fría sería tan só o último paso dunha *guerra civil* entre dúas propostas alternativas —occidentais as dúas— de organización da modernidade.

Resulta evidente que de cada unha destas diferentes comprensións do pasado se deduce unha avaliación específica dos acontecementos de finais da década de 1980. Pero tamén

31 John L. Gaddis, *The Long Peace*, Nova York, Oxford University Press, 1987. Incluso alguén tan respectuoso con outras realidades coma o historiador Eric J. Hobsbawm enmarca o seu “curto” século XX entre dúas datas claramente *europas*, 1914 e 1989. Outras visións do mundo encontrarían sen dificultade momentos de similar o maior importancia para gran parte dos habitantes deste planeta.

32 Chris Brown, “History Ends, Worlds Collide”, en Cox, Booth e Dunne, *op. cit.*, p. 41. Fred Halliday, en Booth e Smith, *op. cit.*, p. 41.

33 Heikki Patomäki, “What Is It That Changed with the End of the Cold War?”, en Allan e Goldmann, *op. cit.*, pp. 190-199, ofrece unha boa análise, á luz dos intereses das relacións internacionais, da construción teórica do *sistema-mundo* de Wallerstein.

cabe afirmar que todas elas reflicten *unha parte* da realidade ou, se se prefire, que ningunha delas é *falsa*. Claro que, en consecuencia, semellantes premisas non parecen apropiadas para constituír unha base sólida sobre a que edificar unha teoría —realista ou non— que se pretende que supoña unha explicación completa e non suxeita a indeterminacións coma as que nacen dun enfoque, como é o propiamente histórico, dependente da continxencia, que admite resultados diversos e que acepta narracións múltiples dos procesos que relata.

CONCLUSIÓN

Nada máis indicativo das dificultades para capta-la transcendencia histórica do final da Guerra Fría que a confusión en que se sumiu entón a propia ciencia das relacións internacionais. A todos lles pareceu evidente que en 1989-91 acababa unha época, dando por certo que é imposible —outra vez as prediccións— o retorno dun sistema internacional de tensión bipolar. Pero poucos se atreveron a caracteriza-la nova fase na que supostamente entraba o mundo. Nin sequera houbo acordo sobre unha denominación precisa para a nova orde que debería estar empezando. É ben significativo o feito de que se fose consolidando progresivamente unha etiqueta

tan chea de ambigüidade coma a que propón referirse ó mundo de hoxe como o da “posguerra fría”. Concepto impreciso que denota na súa vaguidade unha incapacidade patente para delimita-la *nova* realidade da que se predí a existencia, pero que non se acerta a definir máis que por referencia o que se proclama que xa deixou de existir. Ou que é cualificada de *interregno*³⁴, coma se o mundo atravesase un espacio temporal baleiro, de duración e resultados imprevisibles.

Todo isto parece reflectir un atorramento académico e mediático ó que non é allea a amplitude e variedade das comprensións históricas sobre o que foi a propia Guerra Fría. Dende logo, parece prematuro consideralos acontecementos de 1989-91 coma unha *divisoria histórica* do carácter das grandes revolucións francesa ou soviética, da Segunda Guerra Mundial ou da descolonización, por citar algunhas referencias comunmente aceptadas como tales. Entre outras cousas, porque se carece de perspectiva para saber se se está ó final dunha época ou se se trata tan só dun momento clave *dentro* dun período máis longo, que virá determinado por acontecementos posteriores, historicamente *impredicibles*. ¿Quen pode saber se algunha vez se falará do *antes* de 1989 como se fala hoxe dos tempos do Antigo Réxime, por exemplo?

34 Por esta denominación optan os editores do número especial de *Review of International Studies* xa citado, os moi prestixiosos Michael Cox, Ken Booth e Tim Dunne: “The Interregnum: Controversies in World Politics, 1989-1999”, na introducción do cal xustifican o uso deste termo “transitorio” para designa-lo paso a unha nova

Pero se a conmoción causada polos sucesos de 1989 reafirma a crenza de que o futuro é, para a Historia, fluído e aberto, non debe esquecerse que, tamén para a Historia, se dá un efecto semellante cara a atrás. O final da Guerra Fría amosa que o pasado é igualmente aberto, ó estimular unha relectura dos tempos pretéritos que non pode ser senón multifacética, poliédrica, quebrando os vellos esquemas derivados da aparencia de estabilidade de que se revestira o mundo bipolar, froito da reificación á que fóra sometido polas análises dominantes. Esa é unha das leccións que derivan do desconcerto causado polo final da Guerra Fría nas teorías das relacións internacionais e, como tal, deberá ser tida en conta á hora de propoñer novas alternativas. Claro que algúns poden pensar que, sobre tales bases inseguras, sen datos incontrovertibles que confirmar empiricamente en procesos semellantes ós habituais nas ciencias da natureza, pouca esperanza queda de construír unha auténtica teoría. Quizais a Ciencia das relacións internacionais, que durante tanto tempo centrou o seu interese na seguridade, deba acostumarse a aceptala incerteza da Historia como unha das variables constituíntes das súas análises. Non por eso deixará de ser unha ciencia.

sociedade internacional. Pero lémbrese que un interregno é, en realidade, un tracto temporal entre dúas etapas do *mesmo* sistema.

BIBLIOGRAFÍA CITADA

- Allan, Pierre e Kjell Goldmann (eds.), *The End of the Cold War. Evaluating Theories of International Relations*, A Haia / Boston / Londres, Kluwer Law International, 1995.
- Baylis, John e Steve Smith (eds.), *The Globalization of World politics. An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, 1997.
- Booth, Ken e Steve Smith, *International Relations Theory Today*, University Park (Pennsylvania), The Pennsylvania State University Press, 1995.
- Brown, Chris, *Understanding International Relations*, Houndmills, Macmillan, 1997.
- "History Ends, Worlds Collide", en Cox, Booth e Dunne, pp. 41-58.
- Brown, Michael E., Sean M. Lynn-Jones e Steven E. Miller (eds.), *The Perils of Anarchy. Contemporary Realism and International Security*, Cambridge (Mass.), The MIT Press, 1995.
- Carr, Edward H., *¿Qué es la historia?*, Barcelona, Ariel, 1999.

- Cox, Michael, Ken Booth e Tim Dunne, "The Interregnum: Controversies in World Politics 1989-1999", *Review of International Studies*, 25, número especial, decembro 1999.
- Dunne, Timothy, "Realism", en Baylis e Smith, pp. 109-124.
- Everts, Philip P., "The Events in Eastern Europe and the Crisis in the Discipline of International Relations", en Allan e Goldmann, pp. 55-81.
- Gaddis, John L., *The Long Peace*, Nova York, Oxford University Press, 1987.
- Goldmann, Kjell, "Introduction: Three Debates about the End of the Cold War", en Allan e Goldmann, pp. 1-11.
- Grasa Hernández, Rafael, "La reestructuración de la teoría de las relaciones internacionales en la posguerra fría: el realismo y el desafío del liberalismo neoinstitucional", *Cursos de Derecho Internacional de Vitoria-Gasteiz 1996*, Madrid, Tecnos-UPV, 1997, pp. 103-147.
- Gray, Colin, "Clausewitz Rules, OK? The Future is the Past - with GPS", en Cox, Booth e Dunne, pp. 161-182.
- Grunberg, Isabelle e Thomas Risse-Kappen, "A Time of Reckoning? Theories of International Relations and the End of Cold War", en Allan e Goldmann, pp. 113-115.
- Habermas, Jürgen, *Más allá del Estado nacional*, Madrid, Trotta, 1997.
- Hobsbawm, Eric, *Sobre la historia*, Barcelona, Crítica, 1998.
- Halliday, Fred, "The End of the Cold War and International Relations: Some Analytic and Theoretical Conclusions", en Booth e Smith, pp. 38-61.
- Jenkins, Keith, *On 'What is History'. From Carr and Elton to Rorty and White*, Londres, Routledge, 1995.
- Lebow, Richard Ned, "The Rise and Fall of the Cold War in Comparative Perspective", en Cox, Booth e Dunne, pp. 21-40.
- Linklater, Andrew, "Neorealism in Theory and Practice", en Booth e Smith, pp. 241-261.
- Mearsheimer, John J., "Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War", en Brown, Lynn-Jones e Miller, pp. 78-129.
- Oesterud, Oevind, "Intersystemic Rivalry and International Order: Understanding the End of the Cold War", en Allan e Goldmann, pp. 12-23.
- Patomäki, Heikki, "What Is It That Changed with the End of the Cold War?", en Allan e Goldmann, pp. 179-225.
- Rothstein, Robert L., *The Evolution of Theory in International Relations*,

Columbia, University of South
Caroline Press, 1991.

Smith, Steve, "The Self-Images of a
Discipline: A Genealogy of
International Relations Theory",
en Booth e Smith, pp. 1-37.

Schroeder, Paul, "Historical Reality vs.
Neo-realist Theory", en Brown,
Lynn-Jones e Miller, pp. 421-
461.

Taibo, Carlos, *Las fuerzas armadas en la
crisis del sistema soviético*, Madrid,
Los Libros de la Catarata, 1993.

Waltz, Kenneth N., "Realist Thought
and Neorealist Theory", en
Rothstein, pp. 21-37.

Wohlforth, William C., "Realism and
the End of the Cold War", en
Brown, Lynn-Jones e Miller, pp.
3-41.

